

Małgorzata Kurianowicz

DOI 10.15290/sw.2018.18.10

Uniwersytet w Białymstoku

Wydział Filologiczny

Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej

Katedra Językoznawstwa Historycznego

tel. +48 85 7457499

e-mail: m.kurianowicz@uwb.edu.pl

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7493-7523>

Transformacje leksykalne cerkiewnosłowiańskich tekstów ewangelicznych redakcji ruskiej¹

Słowa kluczowe: leksyka, starodruki, język cs. ruskiej redakcji, drugi wpływ południowosłowiański

Badania nad leksykologią Biblii słowiańskiej trwają od momentu powstania tekstologii Biblii jako nauki, czyli od połowy XVIII w. [Камчатнов 1998, 3]. Stanowią one przedmiot zainteresowań zarówno teologów, jak i slawistów, którzy swoją uwagę skupiali przede wszystkim na „oryginałach tłumaczeń” św. św. braci Cyryla i Metodego [Ostapczuk 2010, 188]. Stąd na przestrzeni dwóch stuleci tak wiele projektów dotyczących rekonstrukcji cs. tekstu Ewangelii [Kurianowicz 2015, 8–9].

Kwestię leksykalnych rozbieżności w zabytkach scs. i młodszego cs. piśmiennictwa podejmowali zarówno zagraniczni, jak i polscy językoznawcy. Wystarczy przytoczyć chociażby takie nazwiska jak: A. S. Lwow, A. I. Sobolewski, G. A. Woskresenski, V. Jagič, oraz bardziej współczesne L. P. Żukowskaja, R. M. Cejtlin, W. W. Kolesow, E. M. Vereszczagin, N. A. Mszczerski, W. M. Żiwow, A. A. Alekseew, L. Moszyński, T. Friedelówna,

¹ Niniejszy artykuł stanowi skróconą i nieznacznie przeredagowaną wersję IV rozdziału rozprawy doktorskiej powstałej ze środków MNiSW na naukę, w ramach grantu promotorskiego nr N N104 0577438 pt. *Biblia Ostrogska i XVIII-wieczna Ewangelia klasztoru w Jabłecznej – cerkiewnosłowiańskie zabytki redakcji ruskiej*.

A. Szulc, A. E. Żaguń. Jeśli chodzi o prace dotyczące wyłącznie leksyki biblijnej tekstów drukowanych, to wciąż należą one do rzadkości. W ostatnich latach ukazało się kilka artykułów, którego autorem jest pracownik naukowy Rosyjskiej Akademii Nauk F. B. Ludogowski. Wprawdzie w swoich badaniach skupia się on przede wszystkim na języku *Akatystów*, to kilka jego prac dotyczy analizy porównawczej młodszych (XVI–XX w.) cs. tekstów wykorzystywanych w cerkiewnej praktyce liturgicznej (tzw. *служебных*) z Ewangeliarzami przeznaczonymi do codziennego czytania przez wiernych w domu (tzw. *четьих*) [Людоговский 2005, 130–135; Людоговский 2006, 400–418]. Zatem podjęty w niniejszym artykule temat zdecydowanie wpisuje się w najnowszą linię badań nad historią cs. ewangelicznych tekstów drukowanych, które nie zostały dotąd zbadane [Людоговский 2006, 400–418].

Przedmiot niniejszej analizy porównawczej stanowi leksyka wyekscerpowana z trzech cs. tekstów redakcji ruskiej, które powstawały na przestrzeni ponad 700 lat: z *Ewangeliarza Ostromira* (dalej: EO) 1056–1057 r., *Biblii Ostrogskiej* (dalej: BO) – 1581 r., *Ewangeliarza Jabłeczyńskiego* (dalej: EJ) – 1771 r. Do badań nad leksyką wykorzystany został rękopiśmienny *Ewangeliarz Ostromira*, jako zawierający kanoniczny tekst, gdyż jak stwierdza A. S. Lwow

лексические варианты должны анализироваться на основании данных контекста не только одного типа памятников, а всего круга памятников старославянской письменности, по крайней мере старших списков [Львов 1966, 18].

Z całego bogactwa form zostały wyekscerpowane tylko te jednostki, które stanowiły opozycję starodruków wobec kanonu i względem siebie. Celem takiego zestawienia było pokazanie różnic w doborze środków leksykalnych w tekście ewangelicznym ruskiej redakcji na przestrzeni ponad 700 lat oraz podjęcie próby naukowego wyjaśnienia samych przyczyn zarejestrowanych zmian.

Współczesna leksykologia słowiańska rejestruje cały wachlarz terminów na określenie zjawiska dyferencji leksykalnej napotkanej w scs. i cs. tekstach: *warianty leksykalne*, *zamiany leksykalne*, *rozbieżności leksykalne*, *paralele leksykalne*, *dublety tekstologiczne*, *synonimy* [Панин 1995, 79]. W niniejszej pracy przyjęta została terminologia ustalona w 1964 r. przez L. P. Żukowską [Жуковская 1976, 88–89], a kontynuowana i rozwinięta przez R. M. Cejtlin [Цейтлин 1977, 45–46, 52–53]. Przedmiotem poniższych rozważań będą *dublety leksykalne*, tj. pary (szeregi) wyrazów utworzone od różnych rdzeni, ale posiadające minimum jedno wspólne znaczenie [Цейтлин 1977, 52].

Aby przeprowadzić analizę leksykalną cs. tekstów nie wystarczy dokonać ich klasyfikacji. Należy przede wszystkim podjąć próbę ukazania źródła leksykalnych rozbieżności (ustalić kryteria doboru leksyki) oraz określić charakter napotkanych zmian. Do chwili obecnej, pomimo podejmowanych licznych prób, nie udało się określić jednoznacznych przyczyn występowania w tekstach różnic leksykalnych [Львов 1974, 78–90]. Często wiąże się to z tym, że większość tekstów, na podstawie których prowadzone są badania języka scs. i cs., została przetłumaczona z języka greckiego. Jednak, pomimo iż greckimi oryginałami słowiańskich przekładów nauka nie dysponuje [Логачев 1988, 7; Верещагин 1971, 18], to językoznawcy w swoich badaniach wykorzystują bardziej lub mniej udaną rekonstrukcję pierwowzoru (często określoną jego redakcją)², nie zawsze jednak trafną. A oparcie się na innej wersji greckiego oryginału może doprowadzić do błędnych wniosków. Źródłem, stanowiącym grecką podstawę niniejszych rozważań jest przekład ks. R. Popowskiego oraz M. Wojciechowskiego *Grecko-polski Nowy Testament wydanie interlinearne z kodami gramatycznymi*, dokonany na podstawie tekstu *The Greek New Testament*, ed. K. Aland, M. Black, C. M. Martini, B. M. Metzger, A. Wikgren (Stuttgart).

Ze względu na charakter zarejestrowanych w tekstach rozbieżności leksykalnych wyekscerpowany materiał został podzielony na trzy grupy. Pierwsza z nich, najliczniejsza, przeciwstawia leksykę EO leksyce BO i EJ (BO=EJ). Druga grupa zawiera oboczności, w których leksyka EO i BO jest zbieżna (EO=BO), ale niezgodna z leksyką EJ. Z kolei ostatnią grupę stanowią dublety, w których tożsama leksyka EO i EJ (EO=EJ) stanowi opozycję w stosunku do leksyki BO.

1. Leksyka EO przeciwstawia się leksyce BO i EJ (BO=EJ)

1.1. leksem słowiański (EO) ⇒ leksem słowiański (BO=EJ)

Pierwsze teksty liturgiczne autorstwa św. św. Braci powstały jako pomoc w prowadzeniu misji chrystianizacji na terenie Wielkich Moraw i Pannonii³. W celu przybliżenia ich do języka Morawian, tłumaczenia słowiań-

² Problem greckiego materiału porównawczego dla cs. przekładu Ewangelii nadal pozostaje otwarty. Próby oceny greckich źródeł podjął się m.im. prof. A. A. Alekseew [Алексеев 1999, 200–210] oraz w swojej pracy doktorskiej J. Ostapczuk [Ostapczuk 2010, 149–187]. Według K. I. Logaczewa najodpowiedniejszym byłby tekst Ewangelii z IX w. typu bizantyjskiego [Логачев 1976, 94–99].

³ Szerzej o zasadach, jakimi kierowali się św. św. Cyryl i Metody w swojej pracy translatorskiej zob. m.in.: Верещагин 1971, 23–126; Moszyński 1969, 552–564; Szulc 2000, 26–31.

skie poddane zostały redakcji, w wyniku której wyrazy południowosłowiańskie (bułgarskie) zostały zastąpione przez lokalne – morawskie [Rusek 1984, 190–191]. Przez stulecia te zachodniosłowiańskie elementy leksykalne przedostawały się do odpisów i przez co rozpowszechniły się w późniejszych tekstach. Stąd cs. redakcje, choć mniej lub bardziej odległe od czasów i terenów misji św. św. Braci, zawierają pewną ilość morawizmów odziedziczonych z pierwowzorów, na podstawie których powstały [Friedelówna 1974, 198]. Bez wątplenia, tekst EO w porównaniu z BO i EJ zawiera o wiele więcej takich poświadczeń, co można tłumaczyć jego względną bliskością z czasami św. św. Cyryla i Metodego⁴, por.:

EO	BO	EJ	
отъ неприазни	⇒ ѿ лѣскаваго	⇒ ѿ лѣскавагѡ	απο του πονηρου (Łk 11:4)
пастоуци	⇒ пастырїе	⇒ пастырїе	ποιμενες (Łk 2:15)
мъздонмьць	⇒ мьггарь	⇒ мьггарь	τελωνης (Łk 18:13)
година	⇒ часъ	⇒ часъ	ωρα (J 2:4)
кѣдннн	⇒ нѣцѣн	⇒ нѣцѣнн	τινες (Mk 2:6)
кѣднномоу	⇒ нѣкоємѢ	⇒ нѣкоємѢ	τινα (Mk 15:21)
дрѡугааго	⇒ єдїного	⇒ єдинаго	ενα (Mk 15:27)

Konfrontacja cs. tekstów wykazała również obecność dubletów zawierających archaiczną warstwę słownictwa (morawizmy) w tekstach młodszych (BO=EJ), którym w EO przeciwstawione zostały obocznie występujące odpowiedniki południowosłowiańskie, por.:

EO	BO	EJ	
распнѣжть	⇒ пропнѣтъ	⇒ пропнѣтъ	σταυρωσωσιν (Mk 15:20)
жизнь	⇒ животъ	⇒ животъ	ζωην (Mt 25:46)

Kolejna redakcja liturgicznych ksiąg cerkiewnych miała miejsce już w Bułgarii, dokąd po upadku misji w 885 r. udali się uczniowie św. św. Cyryla i Metodego. Powstałe tu u schyłku IX w. dwa wielkie centra cs. piśmiennictwa: presławskie – założone we wschodniej części państwa bułgarskiego, oraz ochrydzkie – usytuowane w jego zachodniej części, pomimo iż bazowały na tym samym cs. języku, jednak na różnych jego dialektach⁵, to posiadały odmienny stosunek do cyrylometodejskiej spuścizny. Szkoła w Presła-

⁴ Proweniencja leksemów została ustalona na podstawie prac A. S. Lwowa, L. Moszyńskiego, A. Szulc, J. Ruska w konfrontacji ze słownikami (zob. Literatura).

⁵ Centrum presławskie opierało się na dialektach wschodnich (bułgarskich), a ochrydzkie – na zachodnich (macedońskich).

wiu świadomie wprowadzała do przekładów osobliwości leksykalne swego środowiska, zachowując przy tym wierność pod względem formy oraz sensu greckiemu oryginałowi, podczas gdy centrum piśmiennicze w Ochrydzie przejawiało skłonność do tradycjonalizmu poprzez zachowanie dziedzictwa św. św. Cyryla i Metodego w jego niezmienionej formie⁶. Obie szkoły oddziaływały na siebie, czego dowodem są licznie poświadczone w kolacjonowanych tekstach leksykalne oboczności, polegające na zamianie słownictwa presławskiego (EO) leksyką ochrydzką (BO=EJ), por.:

EO	BO	EJ	
мъздонмьць	⇒ мыгтарь	⇒ мыгтарь	τελωνης (Łk 18:13)
пастоуѣси	⇒ пастыріє	⇒ пастыріє	ποιμενες (Łk 2:15)
багърѣниѣжъ	⇒ прѣпрѣдѣ	⇒ препредѣ	πορφυραν (Mk 15:20)
съборице	⇒ соннице	⇒ соннице	συναγωγην (Mk 3:1)
цѣтъжъ	⇒ златицѣ	⇒ златицѣ	νομισμα (Mt 22:19)

jak też ochrydzkiego (EO) leksyką presławską (BO=EJ), por.:

EO	BO	EJ	
година	⇒ часъ	⇒ часъ	ωρα (J 2:4)
етеръ	⇒ нѣкїи	⇒ нѣкїй	τις (Łk 1:5)
ελεемъ	⇒ масломъ	⇒ масломъ	ελαω (Mk 6:13)
коуръ	⇒ пѣтель	⇒ петель	αλεκτορα (Mk 14:72)

Pierwotnie oba leksemy **пастоуѣси** i **пастыріє**, zastępujące gr. ποιμενες ‘pasterze’, były wariantami i mogły występować w tekstach zamiennie: **пастоуѣжъ** jako ‘pastuch, stróż stada’, ‘przywódca, przewodnik’, ‘pasterz’; **пастырь** w znaczeniu ‘pastuch, stróż stada’, ‘przewodnik, przywódca’. Z upływem czasu ich semantyka uległa dyferencjacji i leksem **пастоуѣжъ** utrwalił się w dosłownym znaczeniu ‘pastuch, przewodnik stada’, natomiast element leksykalny **пастырь** w sensie przenośnym – ‘pasterz, kapłan’ [Панин 1995, 173]. Dlatego też pojawienie się w starodrukach wyrazu **пастырь** można tłumaczyć nie tylko wpływem szkoły ochrydzkiej, ale i przemianami semantycznymi, jakim na przestrzeni czasu uległy oba rzeczowniki.

Z kolei leksem o wschodniobułgarskiej proveniencji **цѣта** ‘cata, drobna moneta’ gr. νομισμα ‘moneta’ w starodrukach został oddany za pomocą synonimu o tej samej proveniencji **златица** ‘moneta’. Dubletem leksemu **цѣта** jest również zarejestrowany w tekstach drukowanych wyraz **пѣнась**, odpowiadający gr. δηναριων ‘denar’, por.: **цѣтъ** ⇒ **пѣнась** ⇒ **пѣназь** (Mk 14:5).

⁶ O zasadach, jakimi kierowały się obie szkoły przy doborze leksyki zob. Dąbek-Wirgowa 1980, 15–31; Szulc 2000, 33–36; Rusek 1984, 191–193.

Przytoczony materiał zaświadcza o tym, iż tłumacze EO oddając dwa różne greckie leksemy użyli jednego wyrazu **цѣта**. Z kolei przeprowadzona w starodrukach analiza dotycząca użycia leksemów **златица** i **пѣнась** wykazała ich rozróżnienie w zależności od kontekstu. Leksem **златица** został użyty wszędzie tam, gdzie występował w połączeniu z greczyzmem **кинсонъ** ‘podatek’ gr. κησον łac. census, por.: **покажите ми златицѣ кинсоннѣю** ‘moneta, którą się płaci podatek’ (Mt 22:19). Z kolei ogólny leksem **пѣнась** służył jako odpowiednik wszystkich pozostałych, obcych jednostek pieniężnych (gr. ασσαριον Łk 12:6, κερμα J 12:5), będących odzwierciedleniem realiów obcych Słowianom. Pozostawienie w tekście specjalnego terminu ‘denar’ utrudniało by zrozumienie tekstu i mogłoby odciągać czytelnika od treści ważniejszych.

Wśród przytoczonych powyżej dubletów leksykalnych na uwagę zasługuje również dublet **коуръ** ⇒ **пѣтель** ⇒ **петель** (Mk 14:72). Właściwy pierwotnemu przekładowi ogólnosłowiański wyraz **коуръ** zastąpiony został w językach wschodniobułgarskich (X w.) oraz południowosłowiańskich przez **пѣтель**. U południowych Słowian przyczyną zamiany było ustalenie się w leksemie **коуръ** nowego, pejoratywnego znaczenia [Rusek 1984, 121–125]. Dlatego też wraz z tzw. drugim wpływem południowosłowiańskim na Ruś mógł zostać przeniesiony wyłącznie leksem **пѣтель**. W starodrukach w korelacji z bułgaryzmem **пѣтель** (3 u.) występuje wyraz **алекторъ** (4 u.), będący przejawem greczyzacji tekstów słowiańskich⁷.

Analiza porównawcza trzech tekstów pozwoliła na wyodrębnienie jeszcze jednej grupy dubletów, w której element presławski bądź ochrydzki zostaje zastąpiony przez wyraz pochodzenia wschodniosłowiańskiego, por.:

EO	BO	EJ	
безоумѣ	⇒ тѣне	⇒ тѣне	δωρεαν (J 15:25)
владахъса	⇒ в бѣде бѣхѣ	⇒ въ бѣде бѣхѣ	εχινδυνευον (Łk 8:23)
искони ⁸	⇒ вначалѣ	⇒ въ началѣ	εν αρχη (J 1:1)
испрѣва	⇒ изначала	⇒ изначала	αп αρχης (Mt 19:8)

W XIV w. kolejna reforma słownictwa, która ze względu na czas jej przeprowadzenia mogła zostać odzwierciedlona tylko w tekście BO i EJ, związana była z osobą patriarchy Eutymiusza, twórcą tzw. szkoły tyrnowskiej. Pisarze tyrnowscy czerpali zarówno ze szkoły presławskiej, jak i ochrydzkiej, jednak o dystrybucji wyrazu decydowała nie jego proveniencja, a frekwencja użycia oraz zrozumiałość tłumaczenia i dokładność, ale niekoniecznie dosłowność [Rusek 1984, 193]. Stąd w tekstach drukowanych presławskie **пѣкѣи**

⁷ Zob. niżej, par. 1.4.

⁸ Zob. poniżej przekład morfemowy.

⇒ **нѣкій** (Łk 1:5), **масломъ** (Mk 6:13) oraz ochrydzkie **пастыріє** (Łk 2:15), **соннице** (Mk 3:1).

Na Rusi, gdzie od połowy XIV w. utrzymywano żywe kontakty z Konstantynopolem i Athosem (...) w przeróbce ksiąg kościelnych wiernie trzymano się wzorów tyrnowskich i nastąpił okres tzw. drugiego wpływu południowosłowiańskiego [Dąbek-Wirgowa 1980, 47].

Spuścizną po szkole tyrnowskiej jest zapewne szeroko zarejestrowany w starodrukach syntetyczny sposób przekładu. Wyeliminował on powszechnie używane w EO tłumaczenie analityczne (charakterystyczne dla szkoły ochrydzkiej), por.:

EO	BO	EJ	
вѣрж жшж	⇒ вѣроваша	⇒ вѣроваша	επιστευσαν (J 2:22)
не имѣахъ вѣры	⇒ не вѣровахѸ	⇒ не вѣровахѸ	ηπιστου (Łk 24:11)
причтєнь бысть	⇒ вмѣниса	⇒ вмѣниса	ελογισθη (Mk 15:28)
не бждєть познано	⇒ не познаєтса	⇒ не познаєтса	γνωσθησεται (Łk 8:17)
спєсни бждѣтъ	⇒ спєсѣтса	⇒ спасѣтса	σωθωσιν (Łk 8:12)

Język BO i EJ rejestruje dużą ilość jednostek leksykalnych, próbujących w sposób dokładny oddać grecki sens (przekład wyrazowy) [Берешагин 1971, 35–39]. Dbalność o maksymalne zbliżenie języka przekładu do greckiego oryginału był typową zasadą, którą stosowali tłumacze wywodzący się pierwotnie ze szkoły presławskiej, a następnie uczniowie Eutymiusza Tyrnowskiego. To właśnie poprzez ich działalność powyższa tendencja w XIV w. dotarła na Ruś (tzw. drugi wpływ południowosłowiański) i uzyskała szerokie zastosowanie, por.:

EO	BO	EJ	
тѣлѣмь	⇒ вѣзрастомъ	⇒ возрастомъ	ηλικια (Łk 19:3)
гѣлаше чисто	⇒ гѣлаше право	⇒ гѣлаше прав	ελαλει ορθως (Mk 7:35)
изъотрочины	⇒ издѣтска	⇒ издѣтска	παιδιοθεν (Mk 9:21)
о҃жасостаса	⇒ дивнєтаса	⇒ дивнєтаса	εξεστησαν (Łk 8:56)

Doskonałym odzwierciedleniem dążenia do zgodności z teksem greckim z jednej strony, a chęcią uchronienia języka słowiańskiego od zbędnych obcych elementów – z drugiej, jest zastosowany w BO i EJ przekład morfemowy, polegający na zachowaniu kolejności kalkowanych członów. Dzięki takiej metodzie tłumaczenia uzyskano maksymalną zgodność z greckim oryginałem, nie tylko pod względem znaczeniowym, ale i formalnym, zachowując przy tym „narodowy charakter przekładu słowiańskiego” [Moszyński 1969, 552–564], por.:

EO	BO	EJ	
єДИНОЧАДЫЙ	⇒ КДІНОРОДНЫЙ	⇒ ЄДИНОРОДНЫЙ	μονογενής (J 1:18)
ДРАГЫ	⇒ МНОГОЦѢННЫ	⇒ ΜΝΟΓΟЦѢΝΝΥ	πολυτελούς (Mk 14:3)
НСКОНИ	⇒ ВНАЧАЛѢ	⇒ ВЪ НАЧАЛѢ	εν αρχη (J 1:1)
ИСПРѢВА	⇒ ИЗНАЧАЛА	⇒ ИЗНАЧАЛА	απ αρχης (Mt 19:8)
ДОВРѢТВОРИТЕ	⇒ БЛГО ТВОРИТЕ	⇒ БЛГОТВОРИТЕ	αγαθοποιειτε (Łk 6:35)

Wybór jednego z dwóch lub więcej synonimów tworzących dublety na miejscu tego samego greckiego odpowiednika często mógł być uwarunkowany przemianami semantycznymi, jakiemu ulegało scs. słownictwo. Z jednej strony zakres semantyczny wyrazu zawężał się, z drugiej – ulegał rozszerzeniu. To z kolei spowodowało powstanie oboczności składających się z elementów pierwotnie różnych, często nawet o nie zbliżonych do siebie znaczeniach [Friedelówna 1974, 179], por.:

EO	BO	EJ	
СКРѢВЦА	⇒ БОЛЦА	⇒ БОЛЦА	οδυωμενοι (Łk 2:48)
РАБЪ	⇒ ОТРОКЪ	⇒ ОТРОКЪ	παιδων (Łk 15:26)
ОУБИѢТЬ	⇒ ОУМРѢТЬ	⇒ ΟΥΜΕΡΤΩ	θανατωσαι (Mk 14:55)
ХРАМЪ БЖИИ	⇒ ДОМЪ БЖИИ	⇒ ДОМЪ БЖИИ	οικον του θεου (Mk 2:26)
ВЪ ТАНИЦИХЪ	⇒ ВЪ ХРАМѢХЪ	⇒ ВО ХРАМѢХЪ	εν τοις ταμειοις (Łk 12:3)
ГОДИНА	⇒ ЧАСЪ	⇒ ЧАСЪ	ωρα (J 2:4)
ЛОЖЕ	⇒ ОДРЪ	⇒ ОДРЪ	κλινιδιον (Łk 5:24)
ВРѢТЪПЪ	⇒ ВРѢТЪГРАДЪ	⇒ ВЕРΤΟΓΡΑΔЪ	κηπος (J 18:1)

Przykładem zawężenia znaczenia jest dublet **СКРѢВЦА** ⇒ **БОЛЦА** ⇒ **БОЛЦА** (Łk 2:48). Zgodność z greckim oryginałem οδυωμενοι ‘doznawać bólu, cierpieć’, używanym zarówno w odniesieniu do udreki cielesnej, jak i duchowej (psychicznej), wykazuje leksem zarejestrowany w EO – **СКОРѢВТИ** ‘chorować’, ale i ‘smucić się’. Powodem zastąpienia wyrazu **СКРѢВЦА** wyrazem **БОЛЦА** było właśnie zawężenie znaczenia przez leksem **СКОРѢВТИ** na rzecz ‘smucić się’. W XVI w., gdy dokonywano przekładu BO, wyraz **СКОРѢВТИ** odbierany był już wyłącznie w sensie psychicznym, duchowym. Stąd oboczność **СКРѢВЦА** ⇒ **БОЛЦА** ⇒ **БОЛЦА** (Łk 2:48).

Z kolei w celu oddania gr. οικος ‘dom, mieszkanie’ użyte zostały dwa słowiańskie leksemy **ХРАМЪ** (BO) oraz **ДОМЪ** (BO, EJ) (Mk 2:26). Pierwotnie posiadały one różne znaczenia⁹, jednak pierwsi kopiści nie odczuwali

⁹ Leksem **домъ** oznaczał ‘mieszkanie wraz z mieszkańcami, ród’, a **храмъ** ‘budynek, gmach, pomieszczenie’. Dodatkowo wyraz **храмъ** w zabytkach scs., w odróżnieniu od neutralnego **домъ**, był nacechowany stylistycznie posiadał znaczenie ‘dom Boży, świątynia’.

semantycznej różnicy między nimi i dlatego często używali ich wymiennie [ЛЪВОВ 1966, 257–258]. Leksem **домъ** charakteryzował przekłady aprakosów, natomiast w tetrach jego odpowiednikiem był wyraz **храмъ**. Według J. Rуска zamiana **домъ** na **храмъ** nastąpiła bardzo wcześnie, bo jeszcze podczas redagowania tekstu Ewangelii na Morawach [Rusek 1984, 57]. Efekt tej korekty odzwierciedlony został w analizowanych tekstach: XI-wieczny aprakos zachowuje wyraz **храмъ**, a teksty drukowane – **домъ**. Przyczyną zamiany było najprawdopodobniej uszczuplenie wartości semantycznej wyrazu **храмъ**. W X–XI w. leksem z rdzeniem **chorm-* w swoim podstawowym znaczeniu ‘budynek, gmach, pomieszczenie’ wyszedł z użycia [ЛЪВОВ 1966, 258], zachowując jedynie poszerzenie semantyczne ‘dom Boży, świątynia’, które ostatecznie utrwaliło się jako jego znaczenie podstawowe [Rusek 1984, 60]. Z kolei użycie w kolejnym dublecie **въ таницихъ** ⇒ **въ храмѣхъ** ⇒ **во храмѣхъ** (Łk 12:3) na miejscu gr. *ταμειον* ‘wewnętrzna część domu ukryta przed obcymi’ leksemu **храмъ** w jego pierwotnym znaczeniu ‘budynek, gmach, pomieszczenie’ mogło być spowodowane kilkoma czynnikami. Po pierwsze przejęciem go bezpośrednio z prototypu, na podstawie którego powstawały teksty drukowane. Po drugie, próbą dokładnego oddania sensu greckiego oryginału – zasadą translatorską charakterystyczną dla tyrnowskiej szkoły przekładu, przeniesioną na Ruś w XIV w. w wyniku tzw. drugiego wpływu południowo-słowiańskiego. Leksem **храмъ** mógł być również wprowadzony jako archaizm, typowy dla pierwszych przekładów aprakosów.

Przykładem pary dubletów leksykalnych różniących się początkowo swoim znaczeniem jest również oboczność **ложе** ‘miejsce do leżenia, pościel’ oraz **одръ** ‘nosze służące do przenoszenia rzeczy lub osób, grób’. Pierwsze scs. teksty używają powyższych leksemów wymiennie, jako synonimy. Stąd wniosek, iż redaktorzy nie rozróżniali ich znaczeń¹⁰, a użycie danego wyrazu uzależnione było od rodzaju tekstu: w Ewangeliarzach pojawiał się przede wszystkim leksem **одръ**, w pozostałych tekstach – **ложе** [ЛЪВОВ 1966, 169]. Jednak rzeczownik **ложе** bardzo wcześnie wyszedł z użycia we wschodniobułgarskich dialektach, a jego miejsce zajął leksem **одръ**¹¹. W związku z tym, iż EO w odniesieniu do BO i EJ powstał stosunkowo wcześnie, a przez to w większym stopniu zbliżony jest do pierwszego cyrylometodejskiego przekładu, jego język rejestruje leksem **ложе**, którego odpowiednikiem w ewangelicznych tekstach drukowanych jest **одръ**.

¹⁰ Zob. również ЛЪВОВ 1966, 171.

¹¹ Dialekty zachodniobułgarskie do dnia dzisiejszego nie znają słowa **одръ** w znaczeniu ‘łóżko, pościel’ [ЛЪВОВ 1966, 172]. Stąd wniosek, iż powyższe dwa leksemy nie mogły występować zamiennie ani na Morawach, ani w Panonii.

Leksem **вертоградъ** ‘ogród, sad’, gr. κηπος ‘ogród’, charakterystyczny dla zasobu leksykalnego południowej Słowiańszczyzny, w szczególności dla języka macedońskiego [Львов 1974, 78–90], jest kolejnym przykładem zwrócenia się redaktorów tekstów drukowanych do archaicznej leksyki, zarejestrowanej w pierwszych scs. przekładach. Wyraz **вертоградъ** zastąpił w EO wschodniosłowiański **вѣртъпъ**, którego pierwotne znaczenie oscyloowało wokół ‘grota, pieczara, sad’. Z upływem lat jego zakres semantyczny uległ zawężeniu i utrwalił się ostatecznie jako ‘grota, pieczara’. Dlatego też w XVI w. korektorzy mogli uznać go za element nieadekwatny do kontekstu i niezgodny z greckim oryginałem, co spowodowało zwrócenie się do archaicznej warstwy scs. leksyki i wprowadzenie na miejscu gr. κηπος południowosłowiańskiego odpowiednika **вертоградъ**.

Zmiany semantyczne powiązane były często ze zmianami stylistycznymi. W tekstach drukowanych zauważyć można tendencję do zastępowania elementów leksykalnych neutralnych stylistycznie (EO) poprzez jednostki nacechowane, o większej sile ekspresji, por.:

EO	BO	EJ	
добрѣ	⇒ блазѣ	⇒ блазѣ	αγαθην (Łk 8:8)
добрый	⇒ бѣгый	⇒ бѣгый	αγαθος (Mt 12:35)
день великыи	⇒ праздникъ	⇒ праздникъ	εορτην (Mt 27:15)
злый	⇒ лѣкавыи	⇒ лѣкавыи	πονηρος (Mt 12:35)
ѣ домоу	⇒ домѣ вѣлка	⇒ домѣ вѣлка	οικοδεσποτης (Łk 14:21)
сътворенъ	⇒ сѣзданъ	⇒ сѣзданъ	ωχοδομητο (Łk 4:29)

Przykładowo, leksem **добрый**¹² używany był przez tłumaczy w celu określenia ‘tego co dobre, uznane, aprobowane’, a **бѣгый** – częściej stosowano w odniesieniu do człowieka, w celu podkreślenia jego dobrej moralności [Szulc 2000, 68]. We fragmencie Mt 12:35 przymiotnik łączy się właśnie z rzeczownikiem **члвѣкъ**. Oba słowiańskie leksemy zastąpiły gr. αγαθην ‘dobry’ posiadający zarówno odcień neutralności, jak i nacechowania, w zależności od kontekstu: ‘dobry w znaczeniu ogólnym’ oraz ‘dobry moralnie’ człowiek. Stąd wynika, że to słowiańscy redaktorzy starodruków, wychodząc dalej niż wymagał tego od nich grecki oryginał, w celu podkreślenia stylistycznego nacechowania, wprowadzili dwa bliskoznaczne wyrazy. Takiego rozróżnienia nie spotykamy w EO. Podobny odcień posiada antonimiczny dublet **злый** ⇒ **лѣкавыи** ⇒ **лѣкавыи** (Mt 12:35).

¹² Zob. Kondratiuk 2003, 515.

Zarejestrowana została również sytuacja odwrotna, w której redaktorzy starodruków zamiast wariantu nacechowanego stylistycznie (EO) wybrali jego neutralny odpowiednik (BO=EJ), por.:

EO	BO	EJ	
оужасостасѧ	⇒ дивнстасѧ	⇒ дивнстасѧ	εξεστησαν (Łk 8:56)

Użycie w BO i EJ neutralnego, bez dodatkowego emocjonalnego zabarwienia leksemu **дивнстасѧ** ‘dziwić się’ na miejscu **оужасостасѧ** ‘przerazić się’, ‘niepokoić się, być wzburzonym’, ‘zdziwić się, zdumieć się’, ‘wpaść w zdumienie’, z jednej strony wywołane jest greckim źródłem (εξεστησαν ‘dziwili się’), a z drugiej – kontekstem: rodzice zmarłej dziewczynki zdumieli się, gdy zobaczyli, jak Jezus przywrócił ją do życia (Łk 8:56). Użyta w EO jednostka leksykalna **оужасостасѧ** posiada wyraźnie zaakcentowany odcień ekspresywnej [Kondratiuk 2003, 517], wyrażający ‘silne uczucie strachu’, ‘skrajne zdziwienie’.

Liczną grupę dubletów powstałych w wyniku zmian stylistycznych, stanowią również czasowniki oznaczające ruch. Pary te, znamienne już dla najstarszych scs. zabytków [Михайловская 1978, 139–172], zostały zarejestrowane również w poddanych analizie cs. tekstach, por.:

EO	BO	EJ	
идеть	⇒ градеть	⇒ градеть	ερχεται (J 1:30)
идѣща	⇒ градѣща	⇒ градѣща	περιπατουντι (J 1:36)
мимонды	⇒ мимоградды	⇒ мимоградый	παραγων (Mk 2:14)

Powstawanie oboczności semantycznych często wiązało się z eliminacją wyrazów wieloznacznych (EO) i wprowadzaniem na ich miejsce wyrazów jednoznacznych, ewentualnie o mniejszej liczbie pól semantycznych w porównaniu z XI-wiecznym zabytkiem (BO=EJ). Dzięki takiemu zabiegowi, kosztem leksykalnej jednorodności tekstów tej samej redakcji, wyraz, a przez to i cały tekst, stawał się bardziej zrozumiały¹³, por.:

EO	BO	EJ	
покровъ	⇒ скѣделы	⇒ скѣделы	κεραμων (Łk 5:19)
мѣнии	⇒ юнѣишіи	⇒ юнѣишіи	ο νεωτερος (Łk 15:12)
блѣди	⇒ лжа	⇒ лжа	ληρος (Łk 24:11)
приложнсѧ	⇒ ключнсѧ	⇒ ключнсѧ	ελαχεν (Łk 1:9)

¹³ O leksykalnych obocznościach spowodowanych szerokim lub wąskim znaczeniem przytoczonych poniżej zob. Kondratiuk 2003, 516–517.

рожденик кѡа ⇒ о҃жники еѡ ⇒ о҃жники еѡ συγγενεις (Łk 1:58)
 въ рождении ⇒ въ срѣдницѣхѣ ⇒ во сродницѣхѣ συγγενεισιν (Łk 2:44)

Użyty w EO na miejscu gr. ο νεωτερος ‘młodszy’ leksem **мѣнши** ‘mniejszy według wielkości’, ‘mniejszy według wieku’, ‘mniejszy według znaczenia’ w obu starodrukach został zastąpiony wyrazem **юнѣишій** ⇒ **юнѣишій** (od **юнѣи**), który oznacza wyłącznie ‘kogoś młodszego’. Dokonanie tej semantycznej zamiany miało dwojakie podłoże. Z jednej strony powstanie oboczności spowodowane było dążeniem do konkretyzacji znaczenia danego leksemu, która z pewnością ułatwiała percepcję czytanego fragmentu, z drugiej – dążeniem redaktorów tekstów drukowanych do pełnej zgodności z greckim źródłem (tzw. drugi wpływ południowosłowiański). Interesującym wydają się być dublety **рожденик кѡа** ⇒ **о҃жники еѡ** ⇒ **о҃жники еѡ** (Łk 1:58) oraz **въ рождении** ⇒ **въ срѣдницѣхѣ** ⇒ **во сродницѣхѣ** (Łk 2:44). Użycie zamiast jednego wyrazu greckiego dwóch ekwiwalentnych odpowiedników, pozwala na wyłonienie szeregu synonimicznego¹⁴ **рожденик/о҃жники/сродники** – zjawiska bardzo charakterystycznego dla szkoły tyrnowskiej. Według L. Lichaczowa

синонимика (...) необходима главным образом потому, что она позволяет выделить оттенки значения [Лихачев 1958, 31].

Co więcej, poprzez użycie w tekście takiej figury, redaktorzy unikali powtórzeń, mogli rozwinąć lub podkreślić myśl wypowiedzi. Leksem **рожденик** oznaczający ‘zrodzenie’, ‘plód’, ‘potomek’, ‘krewny’, ‘plemię’, ‘ród’ zarejestrowany w XI-wiecznym EO został zastąpiony w tekstach drukowanych wyrazem **о҃жники** o znacznie węższym polu semantycznym: ‘krewny’, ‘ziomek, rodak’, zbliżonym do gr. συγγενεις ‘krewni’. Pojawienie się **о҃жники** na miejscu **рожденик** mogło być również spowodowane zawężeniem zakresu semantycznego leksemu **рожденик**: w XV w., gdy powstawał pełny przekład Biblii słowiańskiej wyraz ten nie posiadał już znaczenia ‘krewni’ [Kondratiuk 2003, 516].

Na uwagę zasługuje jeszcze jeden dublet powstały w wyniku eliminacji leksemu wieloznacznego, a mianowicie **покровѣ** ⇒ **скѣделы** ⇒ **скѣделы** (Łk 5:19). Greckie słowo **κεραμιων** oznaczało pierwotnie ‘glinę garncarską’. Z biegiem czasu zaczęto go używać na oznaczenie wszystkiego, co było zrobione z gliny, a więc również jako ‘pokrycie dachówkowe (dach), dachówka’. W języku słowiańskim jego odpowiednikiem był wieloznaczny wyraz

¹⁴ Analiza porównawcza pozwoliła na wyłonienie takich synonimicznych ciągów, jak np. **запрѣти/повелѣ/заповѣда**, **область/страна/горнаѡ**, **хлѡмѡда/багъраница/препрада**. Szerzej o szeregach synonimicznych w EO i EJ zob. Kondratiuk 2003, 289–300.

покровъ lub jednostka leksykalna o zdecydowanie mniejszym polu znaczeniowym **скѡдель**. **Покровъ** mógł oznaczać ‘dach, pokrycie’, ale i ‘obronę, opiekę, ochronę, ucieczkę’, ‘zasłone cerkiewną u królewskich wrót’, ‘materiał do przykrywania grobu’, ‘chustę do przykrywania dyskosu lub kielicha eucharystycznego’ oraz nazwę święta **Покровъ Прѣсвѣтой Богородицы** (Ofiarowanie Najświętszej Marii Panny). Leksem **скѡдель** używany był jako ‘dachówka, pokrycie z dachówek’ lub ‘gliniane naczynie’. Jak wynika z przytoczonego poniżej kontekstu, te dwa dublety wystąpiły w znaczeniu ‘dach’, por.: **овлѣзше на храмъ, сквозѣ скѡделы низвѣстиша его со одромъ на средѣ, предъ іиса** (EJ, Łk 5:19).

Kolacjonowane teksty rejestrują również sytuację odwrotną, tj. zastępowanie leksemów o wąskim polu semantycznym (EO) wyrazami wieloznacznymi (BO=EJ), por.:

EO	BO	EJ	
дѣнник	⇒ времѧ	⇒ времѧ	χρονος (Łk 1:57)
вѣскрѣни	⇒ краѧ	⇒ краѧ	κρασπεδου (Łk 8:44)
горѣнии	⇒ странѣ	⇒ странѣ	ορεινη (Łk 1:65)
области	⇒ страны	⇒ страны	περιχωρου (Łk 8:37)
оу҃гнѣтажтъ	⇒ одрѣжатъ	⇒ одрѣжатъ	συνεχουσιν (Łk 8:45)

Na uwagę zasługują dwie pary dubletów, tworzących synonimiczny szereg: **горѣниѧ/область/страна**¹⁵. Grecki wyraz **ορεινη** ‘górzysta okolica’ został przełożony przez tłumaczy EO jako **горѣниѧ** ‘górzysty kraj’ i ‘podgórze’, tj. miejsce znajdujące się u podnóża góry’. Z kolei greczyzm **περιχωρου** ‘okolica, otoczenie’ oddany został za pomocą wyrazu **область** ‘władza, panowanie’, ‘okręg (cerkiewny i państwowy podział ziemi)’, ‘mieszkańcy okręgu’. W tekstach drukowanych, odpowiednikiem tych dwóch greckich wyrazów jest zawsze **страна** – leksem o bardzo szerokim polu semantycznym, zawierającym w sobie oba te znaczenia: ‘strona, bok’, ‘brzeg’, ‘część’, ‘przeciwnik w walce’, ‘kraj, ziemia, region’, ‘naród’.

Z kolei zastąpienie wyrazu **оу҃гнѣтати**¹⁶, posiadającym znaczenie ‘uciśkać, tratować’, ‘napierać’, leksemem o wyjątkowo szerokim polu semantycznym **одрѣжати**: ‘ogarnąć’, ‘okrążyć’, ‘opanować’, ‘panować nad kimś, rządzić’, ‘więzić w swoich objęciach’, ‘rozkazywać’, ‘obejmować’, ‘zatrzymać, pojmać’, mogło być spowodowane z jednej strony chęcią uniknięcia tautologii, która pojawiła się w EO, por.: **оу҃гнѣтажтъ тѧ и гнѣжтъ тѧ ⇒ одрѣжатъ тѧ и гнѣжтъ тѧ ⇒ одрѣжатъ тѧ и гнѣжтъ тѧ** (Łk 8:45), a z drugiej –

¹⁵ Zob. Kondratiuk 2003, 519.

¹⁶ Zob. także Kondratiuk 2003, 518.

dążeniem do zgodności z greckim oryginałem, który w danym fragmencie również rejestruje dwa różne leksemy: gr. συνεχουσιν ‘otaczać, obejmować’ oraz αποθλιβουσιν ‘naciskać, ściskać’, por. συνεχουσιν σε και αποθλιβουσιν.

Niekiedy zarejestrowane dublety przybierają charakter zmian merytorycznych. Dość wyraźnie zaznaczone one zostały w następujących parach, por.:

EO	BO	EJ	
на обѣдѣхъ	⇒ на вечерѣхъ	⇒ на вечерѣхъ	δειπνοις (Łk 20:46)
на стѣгнахъ	⇒ на распѣтихъ	⇒ на распѣтихъ	πλατειαις (Łk 13:26)
пѣти	⇒ распѣти	⇒ распѣти	οδους (Mt 22:10)
потопъ	⇒ вода	⇒ вода	κατακλυσμος (Mt 24:39)
възбудиша	⇒ въздвигоша	⇒ въздвигоша	διηγειραν (Łk 8:24)
прѣидемъ	⇒ преидемъ	⇒ преидемъ	διελθωμεν (Łk 8:22)
идѣщемъ	⇒ идѣщимъ	⇒ идѣщемъ	πλεοντων (Łk 8:23)

Udokumentowane merytoryczne oboczności między kolacjonowanymi tekstami, tj. między EO a starodrukami, mają charakter różnic indywidualnych, a podjęte próby ich interpretacji mogą nosić charakter tylko hipotetyczny. Jednak głównej przyczyny ich powstania można dopatrywać się przede wszystkim w dążeniu korektorów do wiernego oddania greckiego oryginału. W EO gr. słowo δειπνο ‘ostatni posiłek w ciągu dnia, kolacja’ zostało najprawdopodobniej błędnie odczytane jako gr. δειπνω ‘jeść obiad’ (różnica dotyczy grafemów ο/ω). Stąd XI-wieczny cs. przekład rejestruje leksem **обѣдѣ**. Późniejsi redaktorzy w wyniku przeprowadzonej rewizji wprowadzili prawidłowy odpowiednik gr. δειπνο – wyraz **вечерѣ**. Dążeniem korektorów obu tekstów drukowanych do zgodności z greckim oryginałem wytłumaczyć można również oboczność **на стѣгнахъ** ⇒ **на распѣтихъ** ⇒ **на распѣтихъ** (Łk 13:26). Gr. πλατεια ‘szeroka droga, szeroka ulica, plac’ w starodrukach został oddany za pomocą prawidłowego tłumaczenia **распѣтиѣ** ‘szeroka ulica’. Z kolei użyty w EO leksem **стѣгна** ‘ścieżka’ należy uznać za błąd merytoryczny, w sposób istotny odbiegający od greckiego wzorca, a przez to zniekształcający prawidłowy odbiór tekstu. W kolejnych trzech dubletach zgodność z greckim oryginałem utrzymuje wyłącznie tekst EO: gr. οδος ‘droga’ przybiera formę **пѣти** ‘droga’, gr. κατακλυσμος – ‘zatonienie, zalanie, potop’¹⁷ został prawidłowo przetłumaczony jako **потопъ** ‘potop’, a gr. leksem διηγειραν, inf. διεγειρω ‘budzić’ oddano za pomocą cs. **възбудиши** ‘obudzić’. Redaktorzy tekstów drukowanych, odchodząc od dokładnego przekładu, wprowadzili

¹⁷ Gr. κατα to przyimek oznaczający miejsce, a gr. κλυσω znaczy ‘zmywać, splukiwać’.

do ewangelicznych wypowiedzi poważną nieścisłość, która wpływa na percepcję powyższych perykop, a jednocześnie w pewnym stopniu poświadcza stopień znajomości języka greckiego samych redaktorów.

Na uwagę zasługuje dokonany w BO i EJ przekład dwóch różnych greckich wyrazów: πλατεια ‘szeroka droga, szeroka ulica, plac’ oraz οδος ‘droga’ za pomocy jednego słowiańskiego распσѣтїе ‘szeroka ulica’. Nieuwzględnienie przez redaktorów tej semantycznej różnicy greckich leksemów doprowadziło do powstania niedokładności cs. tłumaczenia, a to z kolei dało początek dwóm obocznościom: на стѣгнахъ ⇒ на распσѣтїихъ ⇒ на распσѣтїихъ (Łk 13:26) oraz пѣти ⇒ распσѣтїа ⇒ распσѣтїа (Mt 22:10).

Z kolei dwie ostatnie merytoryczne zamiany układają się w pewien ciąg, wypływający z całości wypowiedzi, por. (EO ⇒ BO=EJ): **И выгъ во єдинъ ѿ днй, и той влѣзе въ корабль, и оученицы єго: и рече къ нимъ: прѣдемъ ⇒ прейдемъ** (gr. διελθωμεν ‘przejdźmy’) на онъполь єзера. и вѣнидоша ⇒ пондоша (gr. ανηχθησαν ‘wypłynęli’). **Иджцемъ ⇒ Идшымъ** (gr. πλεοντων ‘gdy płynęli’) же имъ оуспе (EJ, Łk 8:22–23). Zdarzenie dotyczy poruszania się łodzią po wodzie. Niekonsekwencja gr. oryginału, zaznaczona poprzez użycie różnych czasowników ruchu (‘iść’, ‘płynąć’ – 2 u.), została zastąpiona w obu tekstach drukowanych tylko jednym – ‘iść’. Natomiast tekst EO rejestruje w tych miejscach, również niezgodnie z tekstem greckim, czasownik ‘jechać’ (2 u.) oraz ‘wsiąść’. Powyższe oboczności są zatem doskonałym przykładem tego, iż korektorzy cs. tekstów nie zawsze kurczowo trzymali się greckiego oryginału i że przyczyna oboczności merytorycznych nie zawsze leżała po stronie tekstu greckiego. W tym przypadku użycie w starodrukach jednej formy czasownika mogło być spowodowane próbą zachowania konsekwencji, logiczności wypowiedzi lub też uściślenia znaczenia fragmentu tekstu. Dokonana korekta w stosunku do tekstu EO jest świadectwem dobrze rozwiniętej techniki przekładu.

Pojawienie się niektórych dubletów leksykalnych związane jest, z jednej strony, z przemianami semantycznymi słownictwa istniejącego już w zasobach słownictwa scs. i wykształceniem się nowych, wtórnych znaczeń (por. wyżej), z drugiej – użyciem przez korektorów wyrazów nowszych, będących poza tym zasobem. Młodsze elementy słownikowe zostały zarejestrowane w BO i EJ, por.:

EO	BO	EJ	
дрєблє	⇒ прєжє	⇒ прєждє	πρωτον (Łk 9:61)
иудєн	⇒ жндовє	⇒ жндовє	ιουδαιοι (J 1:19)
кажєницѣ	⇒ скопцы	⇒ скопцы	ευνοουχοι (Mt 19:12)
сѣ свѣтѣльнѣ	⇒ сѣ свѣтѣлы	⇒ со свѣтѣлы	μετα φανων (J 18:3)

Geneza tych leksemów, charakterystycznych dla młodszych tekstów cs., często pozostaje niejasna, a ich zasięg geograficzny trudny do wytyczenia [Friedelówna 1974, 215]. Jednak oba typy dubletów stanowią o przynależności tekstów drukowanych do zabytków młodszej klasy. Analiza porównawcza trzech tekstów pozwoliła również na wyłonienie sytuacji odwrotnej, tj. dubletów, w których na miejscu wyrazu młodego w EO pojawia się w starodrukach wyraz starszy, por.:

EO	BO	EJ	
оужасостасѧ	⇒ дивнѣстасѧ	⇒ дивнѣстасѧ	εζεστησαν (Łk 8:56)
олѣвѣжѣ	⇒ олшѣюю	⇒ олшѣюю	ευωνυμων (Mk 10:40)

Pierwotność wyrazu **шюи** nad **лѣвыи** potwierdzają językowe fakty przytoczone przez A. S. Lwowa [Лѣвов 1966, 269–272]. Leksem **лѣвица** wszedł do użyciu już w XI w., jednak przede wszystkim w tekstach wschodnio-bułgarskiej redakcji. Stąd jego obecność w XI-wiecznym EO, który został spisany z oryginału przywiezionego właśnie ze wschodniej Bułgarii. Przyczyną zastąpienia wyrazu **шюи** leksemem **лѣвыи** był fakt, iż wyraz **шюи** między X a XV w. zatracił swoje ogólnosłowiańskie znaczenie i zaczął być odbierany jako dialektyzm [Лѣвов 1966, 271]. W starodrukach pojawił się ponownie, najprawdopodobniej w wyniku tzw. drugiego wpływu południowosłowiańskiego, kiedy to nastąpiła archaizacja języka i zwrócenie się ku lekсыce pierwotnej, rzadko używanej nawet w scs. tekstach.

Przynależność trzech ewangelicznych tekstów do cs. tradycji piśmienniczej redakcji ruskiej z definicji wymaga obecności w nich ruskich elementów leksykalnych. Jednak tzw. drugi wpływ południowosłowiański, który przyniósł greczyzację i archaizację języka, starał się wszelkimi sposobami wyeliminować słownictwo rodzime. Kontaminacja tekstów miała na celu ekscerpcję wyłącznie oboczności. Obecność lekсыki potocznej, występującej paralelnie we wszystkich tekstach, nie była przedmiotem niniejszej analizy.

EO	BO	EJ	
кровы	⇒ сѣни	⇒ сѣни	σκηνας (Mt 17:4)
боѣжѣ	⇒ оѣродивѣѣ	⇒ оѣродивѣѣ	μωρα (Mt 7:26)
тѣла	⇒ моль	⇒ моль	σης (Łk 12:33)
ѣ домоѣ	⇒ домѣ вѣлка	⇒ домѣ вѣлка	οικοδεσποτης (Łk 14:21)
книгамѣ	⇒ писанію	⇒ писанію	γραφη (J 2:22)

Wśród dubletów zawierających jeden członek o wschodniosłowiańskiej (ruskiej) proveniencji, na uwagę zasługuje leksykalna oboczność **тѣла** **тѣлитъ** ⇒ **моль** **растлѣваетъ** ⇒ **моль** **растлѣваетъ** (Łk 12:33). W związku

z tym, że żaden słownik zachodnich ani południowych Słowian nie rejestruje leksemu **ТЬЛА** (gr. σης), A. S. Lwow wychodzi z założenia, iż rzeczownik ten powstał od słowiańskiego czasownika **ТЬЛѢТИ** ‘gnić, ulegać rozkładowi’ (tak jak **КАПА** od **КАПАТИ** czy **ВОЛА** od **ВЕЛѢТИ**). Stąd obecność formacji czasownikowej we wszystkich kolacjonowanych cs. tekstach redakcji ruskiej: **ТЬЛИТЬ** ⇒ **РАСТАЛѢВАЕТЪ** ⇒ **РАСТАЛѢВАЕТЪ** (Łk 12:33). Odczasownikowy rzeczownik **ТЬЛА** oznaczał ‘zgniliznę, zepsucie’. Dlatego w scs. tekstach w znaczeniu greckiego słowa σης ‘mól’ nigdy nie został on zarejestrowany samodzielnie¹⁸, a zawsze w stałym połączeniu **ТЬЛА ТЬЛИТЬ**, oddając jedynie grecki sens σης διαφθειρει ‘mól niszczy’. Bardzo wcześnie, bo najprawdopodobniej już w X–XI w. leksem **ТЬЛА** wyszedł z użycia, a jego miejsce zajął najpierw słowiański wyraz **Червь**, a później **моль** [Львов 1966, 245–247].

Sytuacja odwrotna, tj. zastąpienie elementu ruskiego poświadczonego w EO leksemem scs., została zarejestrowana tylko dwukrotnie, por.:

EO	BO	EJ	
КДИНОЧЛДЫЙ	⇒ КДІНОРОДНЫЙ	⇒ ЄДИНОРОДНЫЙ	μονογενής (J 1:18)
ЛЮТѢ	⇒ ГОРѢ	⇒ ГОРѢ	ουαι (Mt 26:24)

1.2. leksem grecki (EO) ⇒ leksem słowiański (BO=EJ)

W cs. tekstach drukowanych w konfrontacji z językiem EO zarysowuje się tendencja do zastępowania elementów greckich wyrazami słowiańskimi (przede wszystkim wschodniosłowiańskimi, niekiedy wschodniobułgarskimi i zachodniobułgarskimi). Zjawisko to jest z pewnością znacznie szersze niż przeciwstawna mu grecyzacja języka tekstów drukowanych (zob. par. 1.4.), por.:

EO	BO	EJ	
ΧΛΑΜΥΔΧ	⇒ БАГРАНИЦЪ	⇒ БАГРАНИЦЪ	χλαμυδα (Mt 27:31)
ΑΠΛЪ	⇒ ПОСЛАНИКЪ	⇒ ПОСЛАНИКЪ	αποστολος (J 13:16)
ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ	⇒ ПАТОКЪ	⇒ ПАТОКЪ	παρασκευη (J 19:14)
ΠΑΡΑΚΛΗΤΗΣ	⇒ ОУТѢШИТЕЛЬ	⇒ ОУТѢШИТЕЛЬ	παρακλητος (J 15:26)
ΝΑ ΣΥΚΟΜΟΡΝΗ	⇒ НА ПГОДНИЧНЪ	⇒ НА ПГОДНИЧНЪ	συκομοραιαν (Łk 19:4)
ΣΧΗΝΟΠΛΗΓΙΑ	⇒ ПОТЪЧЕНИЕ СѢНИ	⇒ ПОТЧЕНІЕ СѢНИ	σχηνοπληγια (J 7:2)

¹⁸ Gr. σης ‘mól’ oddawany był zazwyczaj w cs. tekstach za pomocą słowiańskiego słowa **Червь**, natomiast słowiańskiemu wyrazowi **моль** odpowiadał gr. βρωσις ‘jedzenie, pokarm; rdza lub wszelkie inne sposoby strawienia nagromadzonych dóbr, ewentualnie rodzaj szkodnika’ (np. Mt 6:19).

краникво мѣсто	⇒ лобное мѣсто	⇒ лобное мѣсто	κρανιου τοπος (J 19:17)
елеемь	⇒ масломъ	⇒ масломъ	ελαιω (Mk 6:13)
катапетазма	⇒ завѣса	⇒ завѣса	καταπετασμα (Mt 27:51)
упокрити	⇒ лицемѣри	⇒ лицемѣри	υποκριται (Mt 22:18)
иудеи	⇒ жидове	⇒ жидове	ιουδαιοι (J 1:19)

Nie znaczy to, że ze starodruków całkowicie zostały wyeliminowane wyrazy o greckiej proveniencji. Oprócz „oswojonych” [Верещагин, Крысько 1999, 38–59]¹⁹ grecyzmów typu **адъ** (Łk 10:15), **аггль** (Mt 28:5), **евангеліе** (Mk 1:15), teksty drukowane rejestrują wyrazy greckie, często występujące w koegzystencji ze słowiańskimi tłumaczeniami, por.: gr. κρανιου τοπος: **краникво мѣсто** ⇒ **краніево мѣсто** ⇒ **краніево мѣсто** (Mt 27:33) oraz słowiański odpowiednik **краникво мѣсто** ⇒ **лобное мѣсто** ⇒ **лобное мѣсто** (Mk 15:22, J 19:17) czy też gr. χλαμυδα: **хламвдѣ** ⇒ **хламидою** ⇒ **хламвдою** (Mt 27:28) oraz **хламвдѣ** ⇒ **вагрѣницѣ** ⇒ **вагрѣницѣ** (Mt 27:31). Grecyzmy do tekstu zostały wprowadzone przez samych św. św. Cyryla i Metodego. Jednak ich dobór, jak pokazują badania, nie był kwestą przypadku. Bez przekładu zostały pozostawione przede wszystkim: imiona własne osobowe i miejscowe; nazwy narodów, ugrupowań; zapożyczenia leksykalne, które przeniknęły do narzecza sołuńskiego jeszcze przed misją morawską; wyrazy wprowadzone przez św. Cyryla pod wpływem kontekstu, zawierającego głosy lub zmuszającego tłumacza do zachowania cytatu. Oddzielną grupę stanowiły greczyzny, które już w Septuagincie były obcymi zapożyczeniami [Moszyński 1969, 552–564]. Za takie uznać należy hebraizmy oraz pożyczki przejęte z języka łacińskiego.

1.3. leksem obcy, inny niż grecki (EO) ⇒ leksem słowiański (BO=EJ)

Pod pojęciem leksyki obcej kryją się wyrazy hebrajskie i łacińskie, które w tekście Septuaginty odbierane były jako zapożyczenia. W związku z tym, iż św. Cyryl doskonale znał język hebrajski, z łatwością mógł odróżnić słowa pochodzenia hebrajskiego Septuaginty od wyrazów greckich. Zasada, którą przyjął w odniesieniu do tych leksemów polegała na zachowaniu ich w tekście Ewangelii bez zmian. Greckie pośrednictwo odbiło się wyłącznie na postaci fonetycznej scs. hebraizmów [Moszyński 1969, 552–564]. Reguła ta była przestrzegana również przez kolejnych redaktorów, czego dowodem są zapi-

¹⁹ L. Moszyński przyjmuje, iż takie terminy chrześcijańskie były zdomowione już w narzeczu sołuńskim. Św. Cyryl używając ich, wprowadzał wprawdzie greczyzny, ale przyswojone przez Słowian [Moszyński 1969, 552–564].

sy typu *пасха* (Mt 26:2), *месѣа* ⇒ *месѣа* ⇒ *месѣа* (J 4:25), *аминь* (Mk 8:12), *маннѣ* (J 6:58) we wszystkich trzech kolacjachowanych tekstach.

Szczególną grupą stanowią latynizmy związane z władzą rzymską w Palestynie. One też zostały pozostawione bez tłumaczenia przez samego św. Cyryla [Moszyński 1969, 552–564]. Również w kolacjachowanych cs. tekstach ruskiej redakcji w większości poświadczeń nie poddały się one przekładowi, por.:

EO	BO	EJ	
коустодѣа	⇒ кѣстодіа	⇒ кѣстѣдіа	gr. <i>κουστωδίας</i> łac. <i>custodia</i> (Mt 28:11)
кин'съ	⇒ кинсонъ	⇒ кинсонъ	gr. <i>κηνσον</i> łac. <i>census</i> (Mt 1:25)
кесара	⇒ кесарѣ	⇒ кесарѣ	gr. <i>καισαρος</i> łac. <i>Caesar</i> (Łk 2:1)
преторъ	⇒ преторъ	⇒ претѣрѣ	gr. <i>πραιτωριον</i> łac. <i>praetorium</i> (J 18:33)
кентоуриона	⇒ сотъника	⇒ сотника	gr. <i>κεντυριωνος</i> łac. <i>centurio</i> (Mk 15:45)
спира	⇒ спира	⇒ спира	gr. <i>σπειραν</i> łac. <i>cohors</i> (J 18:12)
вьсѣхъ спирѣ	⇒ множество воинъ	⇒ множество вшинъ	gr. <i>σπειραν</i> łac. <i>cohors</i> (Mt 27:27)

Wyjątek stanowią dwa zapożyczenia: *спира* gr. *σπειραν* (łac. *cohors*) oraz *кентоурионъ* (*κεντυριωνος* z łac. *centurio*). W tekście LXX dla oznaczenia słowa 'setnik, centurion' używane były wymiennie dwa leksemy: gr. *εκατονταρχος*²⁰ oraz transliterowany wyraz łaciński gr. *κεντυριωνος* (z łac. *centurio*). Ich użycie uzależnione było od autora Ewangelii: św. Mateusz i św. Łukasz używali greczyzmu, natomiast św. Marek – formacji łacińskiej. Podobny podział ukształtował się w scs. piśmiennictwie. Zgodnie z nim, przejęte z łaciny słowo *κεντυριωνος* oddawane było za pomocą transliteracji *кентътоурионъ* (Mk), a gr. *εκατονταρχος* – *сѣтникъ* (Mt, Łk). W analizowanych tekstach drukowanych zarówno latynizm *κεντυριωνος* (Mk 15:39, 15:44, 15:45), jak i gr. *εκατονταρχος* (Mt 8:5, 8:8, 8:13, 27:54; Łk 7:2, 7:6, 23:47) zostały zapisane wyłącznie jako *сотникъ*. Zastąpieniu słowa *кентътоурионъ* słowem *сотникъ* sprzyjała najprawdopodobniej niejednorodność tekstu greckiego

²⁰ Gr. *εκατονταρχος* to złożenie *εκατον* 'sto' + *αρχη* 'władza, zwierzchność', *αρχηγος* 'wódz'.

z przewagą gr. form εκατονταρχος. Natomiast język XI-wiecznego EO w tej kwestii rejestruje wahania. Podczas gdy wszystkie gr. leksemy εκατονταρχος oddane zostały za pomocą słowa **СОТНИКЪ** (pod tym względem przekład jest zgodny ze scs. tradycją), to gr. κεντυριωνος zapisany został zarówno w postaci **КЕНЪТОУРІОНЪ** (1 u. Mk 15:45), jak i **СОТНИКЪ** (3 u. Mk 15:44 2x, 15:45), co może świadczyć o rozpoczętym, ale nie zakończonym, jak w tekstach drukowanych, procesie wymiany latynizmu na grecką kalkę.

Natomiast łacińska nazwa rzymskiej jednostki wojskowej łac. cohors została w tekście Septuaginty zastąpiona przez rodzimy dla Greków odpowiednik gr. σπειραν (cs. **спира**) ‘oddział żołnierzy’. Pełną zgodność z LXX prezentuje tekst EO. Natomiast w tekstach drukowanych gr. σπειραν zapisane zostało zarówno w transliteracji **спира** (3 u.: Mk 15:16, J 18:3, J 18:12), jak i w postaci rodzimej **МНОЖЕСТВО ВОИНЪ** ⇒ **МНОЖЕСТВО ВЪИИЪ** (1 u.: Mt 27:27).

1.4. leksem słowiański (EO) ⇒ leksem grecki (BO=EJ)

Cs. teksty drukowane redakcji ruskiej, pomimo funkcjonowania w starszych tekstach ich słowiańskich odpowiedników, wprowadzają do przekładu wiele wtórnych grecyzmów. Niewątpliwie, w poniższych dubletach odzwierciedlony został tzw. drugi wpływ południowosłowiański, którego celem była maksymalna grecyzacja języka (BO=EJ) poprzez m.in. wyeliminowanie z niego elementów rodzimych (EO), por.:

EO	BO	EJ	
мечьника	⇒ спекѢлатора	⇒ спекѢлатора	σπεκουλατωρα (Mk 6:27)
коуръ	⇒ алекторъ	⇒ алекτωръ	αλεκτωρ (Mt 26:34)
оцьтѣно вино	⇒ εσмирнисмено вино	⇒ εσμѢрнѣсмено вино	εσμυρнисμενον (Mk 15:23)
латиньскы	⇒ римски	⇒ римски	ρωμαιστι (J 19:20)

2. Leksyka EO i BO jest zbieżna (EO=BO), ale niezgodna z EJ

Materiał egzemplifikacyjny ilustrujący różnice między EO=BO a EJ jest znikomy, bo poparty tylko jednym przykładem, por.:

EO	BO	EJ	
приде	⇒ прїнде	⇒ пристѢпи	ηλθεν (Łk 8:41)

Powstała oboczność sprowadza się do płaszczyzny stylistycznej: neutralny leksem pride został zastąpiony w EJ przez wyraz nacechowany.

3. Leksyka EO i EJ jest zbieżna (EO=EJ), ale niezgodna z BO

Powyższą grupę również stanowią nieliczne oboczności leksykalne, por.:

EO	BO	EJ	
иди	⇒ градѣ	⇒ иди	ακολουθει (Mk 2:14)
наставѣнници	⇒ оѣчителе	⇒ наставници	καθηγηται (Mt 23:10)

Powstanie oboczności w obrębie wyrazów o synonimicznym znaczeniu **иди** ⇒ **градѣ** ⇒ **иди** (Mk 2:14) na miejscu gr. *ακολουθει* ‘towarzyszyć, iść za’ spowodowane było względami stylistycznymi: wyraz neutralny **иди** ‘iść’, odzwierciedlający tekst oryginału, a zarejestrowany w EO i EJ, zastąpiony został w BO elementem o większej sile ekspresji **градѣ** ‘podążać’. Podobnie jest w przypadku oboczności **наставѣнници** ⇒ **оѣчителе** ⇒ **наставници** (Mt 23:10) gr. *καθηγητης* ‘przewodnik, profesor, mistrz’, z tą różnicą, że jednostce nacechowanej stylistycznie użytej w EO i EJ **наставникъ**, zgodnej z tekstem greckim, odpowiada w BO element neutralny **оѣчитель**. W tym przypadku użycie elementu nacechowanego stylistycznie nadało tekstowi cech podniosłości, która charakteryzowała grecki oryginał²¹. Zastosowane w EO i EJ leksemy nie są więc kwestią przypadku, a raczej efektem świadomego redagowania tekstu opartego na tekście greckim. Stąd stylistyczną zgodność z tekstem greckim zachowuje wyłącznie tekst EO i EJ.

Przeprowadzona analiza pokazuje, iż większość z wyodrębnionych par istnieje na zasadzie zamiany jednego słowiańskiego wyrazu drugim, także słowiańskim, przy czym odpowiednikiem tych dwóch wyrazów słowiańskich jest z reguły jeden wyraz grecki. Liczną grupę stanowią również pary, w których leksem słowiański został zastąpiony w którymś z tekstów korelatem obcym (zazwyczaj greckim) lub szeregi, w których na miejscu wyrazu obcego odnajdujemy jego słowiański odpowiednik. Dodatkowo, oprócz zarejestrowanych rozbieżności w obrębie trzech cs. tekstów, każdy z nich z osobna posiada własną, wewnętrzną wariantywność (tzw. *synonimy wewnętrzne*): gr. *αλεκτωρ* pozostawione zostało albo bez tłumaczenia w postaci **алектврѣ** (Mt 26:34), albo przetłumaczono jako **петель** (Mk 14:72); gr. *πειρασμον* odpowiada cs. **во искѣшеніе** (Łk 11:4) oraz **въ напасть** (Mt 6:13); na miej-

²¹ Niektórzy filolodzy uważają, iż autorzy Pisma Świętego nie stosowali specjalnej stylizacji, lecz jej styl odpowiadał ówczesnemu językowi i nie różnił się od stylu równoległe powstających tekstów hebrajskich. To kolejni tłumacze i redaktorzy starając się zachować wierność tekstowi, w istocie zatracili wierność stylu, zmieniając naturalny styl oryginału w sztucznie podniosły styl przekładu [Piela 2003, 13].

scu gr. leksemu απο του πονηρου znajdujemy cs. **Ѡ лѡкавагѡ** (Mt 6:13) i **Ѡ неприѡзни** (J 17:15); gr. τελωνης w EO oddane jest zarówno za pomocą **мѡздоимыць** (Łk 18:13), jak i **мытарь** (Mt 18:17), itp. Korektorzy poddanych analizie tekstów nie podjęli wysiłku konsekwentnej unifikacji zapisu tych bliskoznacznych wyrazów na korzyść jednego wariantu leksykalnego, być może dlatego, iż autorzy tłumaczenia ksiąg biblijnych synonimami posługiwali się celu

избежать повторения одних и тех же слов, чтобы подчеркнуть ту или иную сторону значения, выделить в синонимах семантические различия [Лихачев 1958, 31].

Późniejsi redaktorzy mając do wyboru przynajmniej dwa warianty dla oddania jednego wyrazu greckiego, nie zawsze wybierali ten sam, co ich poprzednicy [Szulc 2000, 64].

Niekiedy brak ujednoczenia tekstu mógł być spowodowany chęcią uniknięcia w jednym wersecie powtórzenia, jak w przypadku gr. leksemu αλεκτωρ, zapisanego w BO i EJ jako **алекторь** ⇒ **алекторь** (Mt 26:34, Mk 14:68, Mk 14:72, J 13:38) oraz jeden raz, również w perykopie Mk 14:72, jako **пѣтель** ⇒ **петель**.

Przeprowadzona analiza porównawcza zgromadzonego materiału kolacyjonowanych cs. tekstów pozwala na sformułowanie ogólniejszej konkluzji na temat zmian w zasobie leksykalnym języka cs. ruskiej redakcji. Te przemiany dokonały się na przestrzeni kilku stuleci, dlatego stanowią świadectwo powolnej ewolucji języka.

Bogaty materiał odróżniający słownictwo EO od słownictwa BO i EJ (EJ=BO), poświadczają ogromne zróżnicowanie leksyki aprakosów krótkich (EO) i tetr liturgicznych (EJ), oraz zbieżnych z nim wydań pełnej Biblii nie przeznaczonej do celów liturgicznych (BO, tzw. *четый текст*). Z kolei leksyka EJ w zestawieniu z pierwszą wydrukowaną w Ostrogu Biblią słowiańską z wyjątkiem trzech poświadczeń [EO **приде** ⇒ BO **прѣиде** ⇒ EJ **пристѣпи** (Łk 8:41), **иди** ⇒ **гродни** ⇒ **иди** (Mk 2:14), **наставьници** ⇒ **оучители** ⇒ **наставницы** (Mt 23:10)] jest dowodem wielkiego pokrewieństwa obu tekstów. Na podstawie nielicznych i mało znaczących rozbieżności obu starodruków z pełną odpowiedzialnością można stwierdzić, iż XVIII-wieczny czteroewangeliarz liturgiczny zachował przednikonowską leksykę w stanie praktycznie nienaruszonym. Przeprowadzane reformy²²,

²² Rewizje ksiąg w czasach patriarchy Filareta (1919–1640), patriarchy Józefa (1642–1652), patriarchy Nikona (1652–1658), patriarchy Joachima (1674–1690).

zwieńczone ostatecznie wydaniem *Biblii Elżbietańskiej*, nie naruszyły sfery słownictwa tekstów liturgicznych. Nie należy jednak zapominać o licznych rozbieżnościach natury fonetyczno-graficzno-morfologicznej²³. Dlatego też dalsze badania nad leksyką tekstów drukowanych powinny objąć również język *Biblii Elżbietańskiej*.

Kontaminacja trzech ewangelicznych tekstów pozwoliła na wyodrębnienie kilku warstw językowych, jakie złożyły się na jego powstanie. Analiza porównawcza wykazała, że obok leksyki wprowadzonej jeszcze na Morawach i w Panonii (EO *пасторси, мьздоньць, година; ВО=ЕЈ животъ, пропнѣтъ*), w bliskim sąsiedztwie funkcjonuje leksyka zachodniobułgarska (wyrazy macedońskie), wschodniobułgarska (bułgaryzmy), wschodniosłowiańska (rutenizmy), jak i liczne greczyzmy. Taka różnorodność jest związana z tym, iż od czasu powstania pierwszych słowiańskich przekładów, w wyniku częstego ich kopiowania i redagowania, teksty ewangeliczne za każdym razem wchłaniały pewne elementy uboczne.

Pojawienie się różnorodnych dubletów leksykalnych miało kilka przyczyn. Niewątpliwie duże piętno odcisnęły zmiany semantyczne, jakim na przestrzeni wieków uległo samo słownictwo. Nie bez znaczenia okazały się zmiany stylistyczne, jak i kolejne rewizje greckiego oryginału. Ta największa reforma dokonała się w XIV w. wyniku tzw. drugiego wpływu południowosłowiańskiego, kiedy to określono nowe zasady decydujące o doborze środków leksykalnych.

Teksty źródłowe

Ostromirovo evangelie 1056–57 goda s priloženiem grečeskago teksta evangelij i s grammatičeskimi ob”âsneniâmi, Sanktpeterburg, [w:] Aitzetmuller R., Matl J., Sandik L., 1964, A. Vostokov, 1843, *Evangelium Ostromiri* (unverandter nachdruck), Weisbaden. [*Остромирово евангелие 1056–57 года с приложением греческаго текста евангелий и с грамматическими объяснениями*, Sanktpeterburg, [w:] Aitzetmuller R., Matl J., Sandik L., 1964, A. Vostokov, 1843, *Evangelium Ostromiri* (unverandter nachdruck), Weisbaden.]

Svâšennoe evangelie, Svâtaâ Kievopečerskaâ Lavra 1771. [*Свѣщенное Евангѣліе, Гѣтаѣ Кієвопечерскаѣ Лаври* 1771.]

Biblâ sireč knjigu vethago i novago zaveta, po âzyku slovensku, Ostrog 1581. [*Бібліа сирѣчь книги ветхаго и новаго завѣта, по языку словенскѣ, Острогъ* 1581.]

²³ Zob. Kurianowicz 2015.

Słowniki

- Ewangeliczny Przekład Interlinearny Biblii*, [online], <http://biblia.oblubienica.eu> [12.10.2017].
- Popowski R., książd, 2006, *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu. Wydanie z pełną lokalizacją greckich hasel, kluczem polsko-greckim oraz indeksem form czasownikowych*, Warszawa.
- Sreznevskij I.I., 1958, *Материалы для словаря древнерусского языка*, Москва. [Срезневский И.И., 1958, *Материалы для словаря древнерусского языка*, Москва.]
- Vasmer M., 1984, *Ètimologičeskij slovar' russkogo àzyka: v 4 tomah*, Moskva. [Васмер М., 1984, *Этимологический словарь русского языка: в 4 томах*, Москва.]

Literatura

- Dąbek-Wirgowa T., 1980, *Historia literatury bułgarskiej. Zarys*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Friedelówna T., 1974, *Ewangeliarz Ławryszewski. Monografia zabytku*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Kondratiuk M., 2003, *Leksykalne osobliwości języka Ewangeliarza Jabłecznińskiego – dublety leksykalne*, [w:] *Chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodów słowiańskich*, pod red. Z. Abramowicz, Białystok, s. 513–526.
- Kurianowicz M., 2015, *Język cerkiewnosłowiański ruskiej redakcji drukowanych przekładów Dobrej Nowiny. Fonetyka, fleksja imienna i werbalna*, Białystok.
- Moszyński L., 1969, *Kryteria stosowane przez Konstantego-Cyryla przy wprowadzaniu wyrazów obcego pochodzenia do tekstów słowiańskich*, „Slavia”, T. XXVIII/4, s. 552–564.
- Ostapczuk J., 2010, *Cerkiewnosłowiański przekład liturgicznych perykop okresu paschalnego i święta Pięćdziesiątnicy w rękopiśmiennych ewangeliarzach krótkich*, Warszawa.
- Piela M., 2003, *Grzech dosłowności we współczesnych polskich przekładach Starego Testamentu*, Kraków.
- Rusek J., 1984, *Studia z historii słownictwa bułgarskiego*, Monografie slawistyczne 46, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Szulc A., 2000, *Leksykalne i słowotwórcze zróżnicowanie cerkiewnosłowiańskich psalterzy redakcji ruskiej z XI–XIX wieku. Część I. Zróżnicowanie leksykalne*, Toruń.
- Alekseev A.A., 1999, *Tekstologią slavânskoj Biblii*, Sankt-Peterburg. [Алексеев А.А., 1999, *Текстология славянской Библии*, Санкт-Петербург.]
- Verešagin E.M., 1971, *Iz istorii vzniknoveniâ pervogo literaturnogo àzyka slavân. Perevodčeskaâ tehnika Kirilla i Mefodiâ*, Moskva. [Верещагин Е.М., 1971, *Из истории возникновения первого литературного языка славян. Переводческая техника Кирилла и Мефодия*, Москва.]

- Verešagin E.M., Kryš'ko V. B., 1999, *Nablúdeniâ nad âzykom i tekstem arhaičnogo istočnika – Il'inoj knigi*, „Voprosy Âzykoznanîâ”, № 3, s. 38–59. [Верецагин Е.М., Крысько В.Б., 1999, *Наблюдения над языком и текстом архаичного источника – Ильиной книги*, “Вопросы Языкознания”, № 3, с. 38–59.]
- Žukovskaâ L.P., 1976, *Tekstologiâ i âzyk drevnejših slavânskikh pamâtnikov*, Moskva. [Жуковская Л.П., 1976, *Текстология и язык древнейших славянских памятников*, Москва.]
- Kamčatnov A.M., 1998, *Istoriâ i germenevtika slavânskoj Biblii*, Moskva. [Камчатнов А.М., 1998, *История и герменевтика славянской Библии*, Москва.]
- Lihačev A.D., 1958, *Nekotorye zadači izučeniâ «vtorogo ũžnoslavânskogo vliâniâ» v Rossii*, Moskva. [Лихачев А.Д., 1958, *Некоторые задачи изучения «второго южнославянского влияния» в России*, Москва.]
- Logačev K.I., 1976, *O âzyke i tekste originalov drevnejših slavânskikh perevodov*, „Voprosy Âzykoznanîâ”, № 2, s. 94–99. [Логачев К.И., 1976, *О языке и тексте оригиналов древнейших славянских переводов*, “Вопросы Языкознания”, № 2, с. 94–99.]
- Logačev K.I., 1988, *Kirillo-mefodievskie perevody u ũžnyh i vostočnyh slavân*, Leningrad. [Логачев К.И., 1988, *Кирилло-мефодиевские переводы у южных и восточных славян*, Ленинград.]
- L'vov A.S., 1974, *Var'irovanie sredstv vyraženiâv pamâtnikah staroslavânskoj pis'mennosti*, „Voprosy Âzykoznanîâ”, № 6, s. 78–90. [Львов А.С., 1974, *Вариирование средств выражения в памятниках старославянской письменности*, “Вопросы Языкознания”, № 6, с. 78–90.]
- L'vov A.S., 1966, *Očerki po leksike pamâtnikov staroslavânskoj pis'mennosti*, Moskva. [Львов А.С., 1966, *Очерки по лексике памятников старославянской письменности*, Москва.]
- Lûdogovskij F.B., 2005, *Slavânskaâ Bibliâ èpohi knigopečataniâ: problema stabil'nosti teksta i âzyka*, [v:] *Cerkovnoslavânskij âzyk. Istoriâ, nasledovanie, prepodavanie. Materialy I Meždunarodnoj Naučnoj konferencii (28–30 sentâbrâ 2004 g.)*, Moskva, s. 130–135. [Людоговский Ф.Б., 2005, *Славянская Библия эпохи книгопечатания: проблема стабильности текста и языка*, [в:] *Церковнославянский язык. История, наследование, преподавание. Материалы I Международной Научной конференции (28–30 сентября 2004 г.)*, Москва, с. 130–135.]
- Lûdogovskij F.B., 2006, *Funkcionirovaniei èvolûciâ služebnogo i čet'ego variantov cerkovnoslavânskogo Evangelîâ v èpohu knigopečataniâ: postanovka problemu*, [v:] *Lingvističeskoeistočnikovedenie i istorîâ russkogo âzyka 2004–2005*, Moskva, s. 400–418. [Людоговский Ф.Б., 2006, *Функционирование и эволюция служебного и чет'его вариантов церковнославянского Евангелия в эпоху книгопечатания: постановка проблемы*, [в:] *Лингвистическое источниковедение и история русского языка 2004–2005*, Москва, с. 400–418.]

- Mihajlovskaâ N.G., 1978, *Simonimičeskaâ zamenâemost' slov v spiskah drevnerusskoj «Pčely:»*, [v:] *Issledovaniâ po slovoobrazovanii i leksikologii drevnerusskogo âzyka*, Moskva, s. 139–172. [Михайловская Н.Г., 1978, *Синонимическая заменяемость слов в списках древнерусской «Пчелы»*, [в:] *Исследования по словообразованию и лексикологии древнерусского языка*, Москва, с. 139–172.]
- Panin L.G., 1995, *Istoriâ cerkovnoslavânskogo âzyka i lingvističeskaâ tekstologîâ*, Novosibirsk. [Панин Л.Г., 1995, *История церковнославянского языка и лингвистическая текстология*, Новосибирск.]
- Cejtlin R.M., 1977, *Leksika staroslavânskogo âzyka*, Moskva. [Цейтлин Р.М., 1977, *Лексика старославянского языка*, Москва.]

LEXICAL TRANSFORMATIONS OF CHURCH SLAVONIC TEXTS
OF THE RUTHENIAN RECENSION

S U M M A R Y

Key words: lexis, old books, cs language Ruthenian editorial office, the second South Slavic influence

In this article two Church Slavonic old prints: *the Ostrog Bible* (1581) and *the Jabłeczna Gospel Book* (1771) – were subjected to collation with the lexis of *the Ostromir Gospel Book*. All the texts are the part of the Ruthenian recension. The purpose of the comparison was to show and explain the observed differences at the lexical level.

The confrontation allowed to differentiate between the language layers comprising the texts: the Greek, Moravian, West-Bulgarian, East-Bulgarian and Ruthenian ones. What is more, both old prints are identical (with the exception of three lexemes). Taking into consideration the few discrepancies, it can definitely be said that the Evangeliary of 1771 retained the pre-Niconian lexis virtually intact. Furthermore, juxtaposing proved that the Gospel aprakos differs from the Evangeliary and from the complete edition of the Bible not only in the organization of the content but also in the lexical and word formation means.